

מבוא

המושג "גילנות" (ageism) מקורו במילה "גיל". הראשון אשר הגה את המושג היה רוברט בטרלר (Butler) בשנת 1969. בהמשך נוסחה הגדרה מלאה לגילנות, שהחידוש בה היה שמדובר בתהליך מתמשך של סטריאוטיפיזציה ואפליה נגד אנשים משום שהם זקנים. הגילנות מאפשרת לצעירים לראות את הזקנים כשונים מהם, ולהפסיק להזדהות עמם כבני אדם. הסטריאוטיפיזציה באה לידי ביטוי בהתייחסות כוללת אל כל הזקנים כאנשים סנייליים, נוקשים ומיושנים, והאפליה היא תוצר שלה, כאשר צעירים מפסיקים להתייחס לזקנים כאל בני אדם, כאילו הם אינם קיימים יותר (בודנר, 2011: 19, קורן, 2013: 33-34).

מכאן, שגילנות היא בעצם מחשבות ורגשות כלפי זקנים, אשר מנחים את רוב האינטראקציות של בני קבוצות גיל אחרות עמם. זהו אוסף של תפיסות שליליות סמויות ולא מודעות, אשר משפיעות על ההתנהגות כלפי זקנים. פלמור (Palmore), מוסיף להגדרה של בטרלר גם היבט תרבותי, וטוען שהגילנות נפוצה למדי בחברות מודרניות, בניגוד לחברות מסורתיות, בהן רוחשים כבוד לאנשים זקנים (קורן, 2013: 34).

בישראל, במשך שנים רבות העריצה החברה את הצבר הצעיר, והתעלמה מהזקנה. ההכרה בזקנים הגיעה רק בתקופה האחרונה, כאשר כבר לא ניתן היה להתעלם מההזדקנות הטבעית של האוכלוסייה ומהעלייה בשיעור הזקנים. אם בשנים הראשונות של המדינה היו הזקנים אחוזים בודדים מהאוכלוסייה (בשנת 1948 - 4% ובשנת 1955 - 5%), הרי שכיום מהווה אוכלוסיית הזקנים כ-11% מכלל האוכלוסייה בישראל, כאשר על פי תחזית הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2035 תהווה אוכלוסייה זו כ-14.6% מכלל האוכלוסייה. עובדה זו מעלה על סדר היום החברתי והמקצועי נושאים ואתגרים אשר דורשים היערכות מתאימה (אלון, 2017: 3; קורן, 2013: 46).

למרות ביטוייה השליליים של הגילנות, יש לה גם צד חיובי. צד זה רואה בזקנים אנשים עצמאים, אדיבים, חכמים ואמינים. הצד השלילי, לעומת זאת, מייחס לזקנים מוגבלות קוגניטיבית תפקודית, תלות באחרים, חוסר תועלת וערך, חוסר תרומה לחברה ונטל על הקופה הציבורית. ההשפעה השלילית הזו באה לידי ביטוי בתחומי חיים רבים, ויש לה השלכות על היחיד ועל היחס שלו עם סביבתו החברתית, ועל יחסיו עם הארגונים הממסדיים. ברמה הארגונית משפיעה הגילנות על מדיניות ועל הקצאת משאבים, וברמה החברתית והציבורית היא משפיעה על היחס כלפי תופעת ההזדקנות וכלפי זקנים בפרט (אלון, גולנדר, כרמל, 2013: 67).

כיום, הפכה הגילנות לתופעה אוניברסלית. היא קיימת בקרב בני שני המינים, אך חזקה יותר בקרב גברים. בנוסף, היא מתחילה מגיל ילדות צעיר מאוד, כאשר אנשים צעירים נוטים במיוחד לאמץ סטריאוטיפים שליליים כלפי זקנים. בחברה הישראלית, הגילנות ניכרת במישור האישי, החברתי והממסדי. במישור האישי, יש ניסיון להימנע מקשר עם אנשים זקנים וקיימות עמדות שליליות כלפיהם. הם נחשבים לפחות אינטליגנטיים ופחות הישגיים, וגם לפחות אחראים. בהיבט הממסדי, גילנות קשורה באפליה בדיור ובתעסוקה, או למדיניות ציבורית הכרוכה באפליה מתמשכת עקב הגיל המתקדם. במישור החברתי, כוללת הגילנות גישה פטרונית, שפה גילנית והפרדה בין צעירים לזקנים על רקע הגיל (בודנר, 2011: 21-22).

העמדות כלפי זקנה משפיעות על האופן שבו קבוצות גיל שונות תופסות את הזקנים ועל תפיסת הזקנים את עצמם. זקנים נתפסים כחולים, חלשים ומוגבלים, ועל כן כחסרי ערך. הזקנים עלולים לקבל את התיוג ולראות את עצמם כחסרי ערך. הם מפנימים את הדימויים החברתיים השליליים, והסטיגמה הופכת להיות חלק מהזהות העצמית שלהם. אימוץ המיתוס של הזקנה כתהליך של הידרדרות מביא לתחושות של חוסר אוניס וכניעה בקרב הזקנים. הם מקבלים מסרים שהם אינם תורמים לחברה ומאמינים בכך. ההפחתה בערך העצמי שלהם מתרחשת בהדרגה, וככל שהם נחשפים ליחס ילדתי ופטרוני כלפיהם, כך הם מתנהגים בהתאם לציפיות, ומפנימים את תדמית הזקן (אלון, גולנדר, כרמל, 2013: 68-69).

בנוסף, חשיפה לסטריאוטיפ שלילי גורמת נזק גם ליכולת המנטלית והביצועית של זקנים. כמו כן, התהליך של הפנמת הסטריאוטיפים משפיע על תחושת השליטה העצמית ועל קבלת ההחלטות שלהם. הידרדרות גופנית נתפסת בעיניהם כבלתי נמנעת, והם מאמינים שאין להם יכולת לשלוט במצב, מה שמוביל לתחושת חוסר אוניס, ירידה בערך העצמי, חוסר היענות לשיתוף פעולה ובאופן כללי פגיעה באיכות החיים (אלון, גולנדר, כרמל, 2013: 70).

הגילנות משפיעה גם על היחסים בין זקנים ובין קבוצות גיל אחרות. זקנים עלולים לחוות יחס של סטיגמה מצד צעירים שאינם מכירים, אך גם מצד בני גילם ובתוך משפחתם. כאשר רואים זקן, למשל, מתאימים בלי לשים לב את צורת הדיבור, ונוטים לאמץ שפה פטרונית הכוללת משפטים קצרים. כך לדוגמה, נמצא כי אחיות במוסדות סיעודיים נוטות לדבר אל זקנים כאילו היו תינוקות, ללא קשר למצבם הבריאותי. בנוסף, יתכן שתופגן כלפיהם סבלנות יתר או חוסר סבלנות. השפה הגילנית משפיעה על התפתחות היחסים ועל דפוסי התקשורת האלו. אופי מערכות היחסים של הזקן עם אחרים ישפיע גם על מידת ההנאה שלו מקשרים בינאישיים וחברתיים, ומכאן גם על תחושת הרווחה האישית שלו (אלון, גולנדר, כרמל, 2013: 71, בודנר, 2011: 22).

בנוסף, בריאות היא גורם מרכזי מאוד בחייהם של זקנים. למרות שרוב הזקנים הם בריאים יחסית ומתפקדים באופן עצמאי, שיעור המחלות הכרוניות והמוגבלויות הוא גבוה ביחס לקבוצות גיל אחרות. מכאן, ששמירה על אורח חיים בריא וניהול הטיפול במחלות הם בעדיפות גבוהה בקרב זקנים. עם זאת, שירותי הבריאות אינם מותאמים לצרכיהם, מה גם שבמערכת הבריאות הזקנים הם רוב מופלה על רקע גילם. גילנות קיימת בכל שלבי הטיפול ובזירות טיפול שונות, וכן במקצועות טיפול ומנהל של מערכת הבריאות. בעקבות העלייה במודעות להשלכות הלא רצויות והמסוכנות של הגילנות על בריאות הזקנים, נעשה ניסיון להבין את גורמי הגילנות במערכת הבריאות ולצמצם אותה, תוך פיתוח כלים ניהוליים וחינוכיים (אלון, גולנדר, כרמל, 2013: 72-73).

ממד חשוב ומרכזי נוסף המושפע מהגילנות הוא עולם העבודה. ליציאה לתקופה הפנסיה יש משמעויות חשובות, מכיוון שמעורבות בשוק התעסוקה חשובה לא רק לקיום הכלכלי המשפחתי, אלא גם בשל התרומה שלה לדימוי העצמי ולמעמדו החברתי של העובד. גילנות בעולם העבודה משפיעה על המעמד החברתי של העובדים, על היחסים הבינאישיים ועל המערכת הכלכלית והחברתית כולה. החובה לפרוש לפנסיה על רקע גיל כרונולוגי בלבד עלולה לערער עוד יותר את מעמדם של זקנים בחברה ולעתים פוגעת גם במעמדם הכלכלי. בנוסף, השיעור הגבוה של פורשים מהווה נטל כלכלי על החברה, משום שזו מאבדת כוח עבודה מיומן ומנוסה. עקב כך, במדינות רבות בעולם גדל בהדרגה בעשורים האחרונים יחס התלות שבין מספר האנשים בני 65 ומעלה לבין מספר